

Gabriela E. DIMA,
Eugenia DIMA
(Universitatea “Alexandru
Ioan Cuza”, Iași)

Originalul necunoscut al *Gramaticii de la învățătura fizicii*, traducere din limba italiană a episcopului Amfilohie Hotiniul¹

Abstract: (The Unknown Original of the *Gramatica de la învățătura fizicii*, Translated from Italian by the Bishop Amfilohie Hotiniul) The bishop Amfilohie Hotiniul is a Romanian scholar from the 2nd half of the 18th century, whose activity has been made known especially during the last decades of the 20th century. Paradoxically, a clergyman was attracted by the Enlightenment ideology, promoting rationalism, a revolution of the educational system, the diffusion of sciences, the fight against feudal ideology and the removal of religious dogmas. Amfilohie translated from Italian (and elaborated) a geography book (from Buffier) and an arithmetic book (from Alessandro Conti), both published in Iasi. It was him who also compiled, after Italian sources, a Romanian-Russian grammar. The object of the current paper is the presentation of the unknown original book at the basis of the translations of the text entitled *Gramatica de la învățătura fizicii*, preserved in the manuscript n. 1627 from BAR (Romanian Academy Library). The source language of the translation is Italian and the textual analysis has led us to other scientific works known at that time. The text translated by Amfilohie Hotiniul is important both from a linguistic viewpoint (the formation of the geographical terminology, the adjustment of neologisms) and a cultural one (the circulation of books and the penetration of the Western culture in the Romanian Provinces).

Keywords: 18th century, translations from Italian, Amfilohie Hotiniul, Enlightenment, sciences

Rezumat: Un literat român din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a cărei activitate a fost prezentată în special în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, este episcopul Amfilohie Hotiniul. Paradoxal, un reprezentant al clerului a fost atras de gândirea iluministă care promova raționalismul, revoluționarea sistemului formativ, răspândirea științei, lupta împotriva ideologiei feudale, îndepărtarea de dogmele religioase. Amfilohie a tradus (și elaborat) o carte de geografie (după Buffier) și unul de aritmetica (după Alessandro Conti), ambele publicate la Iași. El este și autorul unei gramatici româno-ruse, compilată după surse italiene. Obiectul lucrării de față este reprezentat de prezentarea cărții originale, rămasă pînă acum necunoscută, pe care Amfilohie Hotiniul a utilizat-o pentru a traduce textul intitulat *Gramatica de la învățătura fizicii*, care se păstrează în manuscrisul nr. 1627 de la BAR. Limba sursă a traducerii este italiana, în timp ce analiza textologică ne-a determinat să consultăm și alte lucrări științifice cunoscute în epocă. Textul tradus de Amfilohie Hotiniul este important atât din punct de vedere lingvistic (pentru formarea terminologiei în limba română, adaptarea neologismelor), cât și din punct de vedere cultural (circulația cărților și influența culturii occidentale în țările române).

Cuvinte-cheie: secolul al XVIII-lea, traduceri din italiană, Amfilohie Hotiniul, iluminism, știință

Un cărturar român din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a cărei activitate a fost prezentată în special în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, este episcopul Amfilohie Hotiniul. Paradoxal, un reprezentant al clerului a fost atras de gândirea iluministă care promova raționalismul, revoluționarea sistemului formativ, răspândirea științei, lupta împotriva ideologiei feudale, îndepărtarea de dogmele religioase. Format pe la mijlocul

¹ Lucrarea a fost elaborată în cadrul proiectului de cercetare CNCS, *Impulsul iluminismului în unele traduceri românești din secolul al XVIII-lea (The Impulse of the Enlightenment in some Romanian Translations in the 18th Century)*, PN-II-CT-ERC-2012-1-5ERC, finanțat de UEFISCDI.

secolului XVIII-lea Amfilohie Hotiniul era un foarte bun cunoscător al limbilor slavonă, rusă, greacă, latină, dar și italiană, folosindu-și cunoștințele pentru efectuarea mai multor traduceri. Față de alți cărturari ai epocii, episcopul Amfilohie Hotiniul a beneficiat de o mai mare atenție din partea filologilor și a cercetătorilor limbii române literare, așa încât astăzi se cunosc mai multe lucrări ale clericului moldovean, care au fost cercetate sub diferite aspecte. *Gramatica teologhicească*, tipărită la Iași, în 1795, reprezintă o traducere din rusește după *Învățătura ortodoxă* a lui Platon Levșin, mitropolitul Moscovei². Tot el a tradus (și elaborat) cunoscuta *De obște gheografie* după o ediție italiană a geografiei lui Buffier³ și *Elementi aritmetice arătate firești*, traducere din limba italiană, după un manual al lui Alessandro Conti⁴, ambele tipărite la Iași, în anul 1795. Amfilohie este și autorul unei gramatici româno-ruse, *Lectione adică cuvîntare scoasă de la întăie parte a gramaticii....*, Iași, 1789.

Un text anonim din jurul anului 1790, care conține o lucrare de științe ale naturii, s-a păstrat în ms. 1627 de la BAR⁵, acefal, din care lipsește o parte din introducerea traducătorului. În colon-titulul textului se indică *Gramatica fizicii*. Șt. Berechet a descoperit în Biblioteca Academiei din Kiev o copie a acestei lucrări și titlul integral, care conține următoarele informații: *Gramatica de la învățătura fizicii, scoasă de pe limba italienească pre limba moldovenească, întru care să cuprindă tot ceea ce omul voiește a ști și a învăța în cer și pe pămînt din lucrurile cele mai cunoscute și mai trebuincioase, Anul 1796, april 10⁶*. Publicînd lucrarea lui Șt. Berechet, N. Iorga apreciază într-o notă la articolul amintit că traducătorul român va fi fost Amfilohie Hotiniul, iar opinia lui Iorga este preluată de Claudiu Isopescu⁷.

N.A. Ursu face un scurt istoric al studiilor și aprecierilor legate de ms. 1627 de la BAR și cercetează conținutul traducerii constatînd că în text sînt tratate probleme de geografie, cosmologie, fizică și chimie, medicină, biologie, mineralogie, iar terminologia științifică este de origine italiană, dar și cu unele lexeme grecești. Constată asemănări lingvistice, în special terminologice, între manuscrisul conținînd *Gramatica fizicii* și traducerea *De obște gheografie* publicată la Iași în 1795 de către Amfilohie Hotiniul, confirmînd în felul acesta atribuirea făcută de Nicolae Iorga, și stabilește datarea traducerii în perioada 1780-1790⁸.

În anul 1990 s-a publicat la Chișinău, la editura Știința, manuscrisul de la Kiev cu titlul *Gramatica de la învățătura fizicii*, editor L. S. Dergaciova. La pag. 3-38 A. I. Babii semnează o introducere în care autorul consideră că părerile exprimate în manuscris îi aparțin lui Amfilohie pe care îl numește „gînditorul nostru” (p. 9), „filosoful moldovan”, și îi analizează „opiniile” raportîndu-l, după caz, la Descartes, John Locke sau Newton și Copernic. În final polemizează cu G. Caragață, care a afirmat că lucrarea lui Amfilohie este o traducere⁹. Pe aceleași poziții se situează și Șt. Lupan care alcătuiește studiul *Un mare savant-patriot moldovan – Amfilohie, episcop al Hotinului* (p. 39-57), care reiterează ideea

² Cf. N.A. Ursu, *Contribuția la istoria literaturii românești*, Editura Cronica, Iași, 2002, p. 102

³ Cf. Claudiu Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, în revista „L'Europa orientale”, fasc. IX-X, 1933, p. 19.

⁴ Cf. Ilie I. Popa, *Le modèles italiens d'un ancien traité roumain d'arithmétique*, în „Archeion”, XIX (1938), fasc. 1-2, p. 69-73.

⁵ Cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Editura Științifică, București, 1978.

⁶ Cf. Șt. Berechet, *Însemnări de pe manuscrisul slavo-românești din Biblioteca Academiei din Kiev*, în „Neamul românesc literar”, vol. IV-V, 1912, p. 645.

⁷ Cf. Claudiu Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, în revista „L'Europa orientale”, fasc. IX-X, 1933, p. 28.

⁸ Cf. N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962, p. 19-23.

⁹ Cf. G. Caragață, *Storia della letteratura d'Europa e d'America*, Milano, 1958-1959, vol 2, p. 272.

că Amfilohie este autorul scrierii, cel care își expune „vederile sale asupra lumii” (p. 46). Transcrierea textului de la p. 60 la 207 este făcută de Șt. Lupan, care alcătuieste și un scurt glosar (p. 208-209) urmat de o bibliografie semnată de A. I. Babii.

Am constatat că în studiile introductive nu se amintește numele cercetătorilor din România care au confirmat cu argumente lingvistice că *Gramatica fizicii* este de fapt o traducere din italiană. De altfel și episcopul român vorbește în introducere despre greutățile întâmpinate în timpul traducerii mai ales pentru cuvinte din domeniul științific:

„Întru adâncime învățăturilor sînt multi cuvinti și talmăciri cu greu a să deprinde și a se înțelege dintru întâi. Că alti cuvinti sînt dintru întâi obicinuite] prin învățaturi a să scri și a să înțelege putere lor pe limbă streină fiind foarte cu greu altora limbi cari n-au cuvinti îndestul ca să poată deodată a zice și a cunoaște tîlcul aceluiași cuvînt, după cum și noi aice multi cuvinti grecești și lătinești le-am pus însuși acele ca să nu stricăm sîmțirile lor, dîndule numai din putere vocabulariului, // adică din carte care tîlcuiește cu aceeași limbă cuvîntul, oarișcare sîmțire de cunoștința lor cu multi cuvinti și întru acelaș loc unde s-au scris și iar și le zic celor ce vor să învețe de la alții apucînd oareșce zugrăvală de cunoștință din cărticica aceasta, ei cu grabă or înțelege pre cei ce vorbesc, cum pentru învățaturi, așijdere și pentru cuvinti, lăsîndu-i cu pace într[liniște lor a să] învăța, iară pre cei ce vor lua sama tîlcuirii noastre îi rugăm să nu ne prindă îndată în ponoslu pentru nedreapta noastră [me] talmăcire, dară să îndrepteze.” (f. 1^r, 1^v)¹⁰.

Considerînd că studiile care însoțesc ediția de la Chișinău dau dovadă mai mult de patriotism decît de acribie filologică, am încercat clarificarea definitivă a acestui aspect prin căutarea și identificarea lucrării originale traduse de cărturarul moldovean. Am pornit de la ideea că Amfilohie a tradus din limba italiană o lucrare cunoscută în epocă, de popularizare a progreselor de pînă atunci ale științei, și am ajuns prin comparații textologice succesive la unul dintre cele mai publicate și răspîndite volume din secolul al XVIII-lea, și anume cel al profesorului englez Benjamin Martin (1705-1782), *The Philosophical Grammar; Being a View of the Present State of Experimented Physiology or Natural Philosophy*, al cărei primă ediție a apărut la Londra în 1735. Volumul, conceput sub formă de întrebări și răspunsuri, este dedicat de autorul său tinerilor britanici de ambele sexe prezentînd, după spusele sale, bazele filosofiei naturale. Intenția lui Martin este educativă, el afirmînd a fi conceput cartea pentru „delectarea și amuzamentul rațional al tinerilor, care să profite de ea întru îmbunătățirea minților lor”¹¹. Succesul cărții a făcut să fie retipărită de mai multe ori, iar comentariile cititorilor l-au determinat pe Benjamin Martin să ofere publicului, în 1738, o a doua ediție cu modificări, corecturi și note cu ample adăugiri. Volumul a fost ulterior corectat și completat cu planșe odată cu fiecare nouă ediție, pînă la a opta (1748, 1753, 1755, 1762, 1769, 1778).

Consacrată drept lucrare de mare interes, ediția a doua a fost tradusă în limba franceză și publicată la Paris în 1749, cu titlul *Grammaire des sciences philosophiques ou analyse abrégée de la philosophie moderne, appuyée sur les expériences*. Traducerea franceză este o traducere fidelă, ușor înflorită față de textul englezesc mai sobru, după specificul limbii franceze, dar fără a modifica semnificația textului. De asemenea, nu sînt prezente adaosuri sau modificări ale traducătorului. Astfel de modificări apar abia la a doua ediție franceză, din 1764, cînd textul original este revizuit, suferind o prelucrare consistentă.

¹⁰ Întrucît ms. 1627 este deteriorat, am completat lipsurile din text, între croșete, după ediția de la Chișinău.

¹¹ Benjamin Martin, *The Philosophical Grammar*, Londra, 1735, dedicație, p. III (tr. n.).

Pentru a nu rămâne mai prejos, italienii traduc aproape imediat prima versiune franceză, cu titlul *Gramatica delle scienze filosofiche, o breve analisi della filosofia moderna appoggiata alle sperienze*, editorul Remondini din Veneția scoțind în 1750 o primă ediție, care repurtează un succes comparabil cu cel din Anglia și pe care o va reedita de mai multe ori (Veneția, 1753, Veneția, 1760, Bassano, 1769, Bassano 1778, Bassano 1787, Bassano 1795, Bassano 1807), de fiecare dată cu mențiunea operării unor corecturi și revizii care, în urma analizei edițiilor, s-au dovedit a fi neesențiale, încadrându-se în categoria corecturilor de tipar. Textul italianesc este, la rîndul său, fidel intermediarului francez, cu mici intervenții care țin cont de publicul cărui i se adresează. De exemplu, în capitolul despre vulcani, Martin menționează cel mai activ vulcan european, și anume Etna, iar traducătorul de la Venezia adaugă Vezuviul, mult mai celebru în peninsulă. De asemenea, apare și o altă versiune la Napoli, în 1771, reluată în 1778.

Gramatica delle scienze filosofiche este tocmai volumul din care traduce Amfilohie, care însă nu precizează autorul, deși acesta era indicat pe prima filă a tuturor versiunilor italiene. Probabil omisiunea se datorează faptului că, pentru literații din Moldova, numele lui Benjamin Martin nu avea nicio semnificație din cauza slabei cunoașteri directe a scrierilor englezești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

În urma analizei tipăriturilor italienești și a comparării lor cu textul cărturarului moldovean, am ajuns la concluzia că Amfilohie s-a folosit de una dintre edițiile publicate de editorul Remondini din Venezia. Cum spuneam, versiunile editorului venețian sînt extrem de asemănătoare, revizia menționată pe pagina de titlu constînd în realitate doar în înlocuirea cîtorva cuvinte cu sinonime, corecturi ortografice sau, mult mai rar, corecturi ale unor cifre menționate în text. Majoritatea acestor corecturi nu permit diferențierea dintre ediții atunci cînd ne aflăm în fața unei traduceri. Încercînd totuși o analiză amănunțită a textelor în comparație cu traducerea lui Amfilohie, putem exclude prima ediție din 1750, care prezintă cele mai mari deosebiri față de edițiile ulterioare. De asemenea, analizînd textul lui Amfilohie, constatăm diferențe ale unor măsurători față de edițiile din 1778, 1787 sau 1795. Astfel, putem afirma că originalul pe care l-a avut cărturarul moldovean este una dintre edițiile venețiene: Veneția 1753, Veneția 1760 sau Bassano 1769.

Pentru a da un exemplu, în capitolul despre Lună, durata mișcării de rotație în jurul Pămîntului este menționată de două ori. În aceste trei ediții, ea este indicată prima dată ca fiind de 27 zile, 7 ore și 53 de minute (p. 118), iar ulterior numărul minutelor apare de 43 de minute (p. 120), la fel ca și în ms. 1627 BAR (f. 108r, 108v). Greșeala este corectată în ediția italiană din 1778 (cu durata corectă de 43 de minute). Este interesant de observat faptul că discrepanța este sesizată de copistul manuscrisului de la Kiev, care modifică numărul, scriindu-l însă incorect în ambele locuri 53. Un alt exemplu privește circumferința orbitală a planetei Marte, diferită începînd cu ediția din 1778.

Textul lui Amfilohie nu este o traducere integrală, cărturarul român selectînd informațiile care i se par mai interesante sau mai accesibile, eliminînd demonstrațiile complicate de geometrie, detaliile bibliografice abundente etc. Secvențialitatea celor 4 părți care alcătuiesc lucrarea și a capitolelor din componența lor este însă integral păstrată. De asemenea, în ms. 1627 BAR se regăsește și structura originalului cu întrebări și răspunsuri, ceea ce sugerează că manuscrisul de la Kiev, în care întrebările sînt eliminate, este o copie posterioară, ușor prescurtată, a traducerii originale.

O situație aparte este cea a numeroaselor note din lucrarea originală. Amfilohie include în text o parte din ele, integral sau în rezumat, și renunță complet la multe altele.

Selecția pare să fie făcută în funcție de importanța pe care o atribuie savanților sau literaților citați. Astfel, chiar dacă sînt foarte lungi, notele privitoare la teoriile lui Newton sînt redacte în mare parte, menținîndu-se chiar și precizarea lucrării din care au fost preluate, în timp ce comentariile de tip literar, referirile la texte precum *Paradisul pierdut* al lui Milton sînt sistematic eliminate.

Din punctul de vedere al calității traducerii, se poate observa că originalul este îndeaproape urmărit, pe cît îi permite limba română din acea perioadă și potrivit cunoștințelor de italiană ale lui Amfilohie. Astfel, lucrarea sa se înscrie în tipologia traducerilor vremii, incluzînd omisiuni, mici interpolări sau reelaborări, pentru a o face mai accesibilă publicului căruia i se adresa. Pentru exemplificări, am folosit ms. 1627 BAR, întrucît cuprinde o formă mai completă a traducerii, și ediția de la Veneția din 1753.

1. Traducerea fidelă:

Amfilohie încearcă, în special în fragmentele teoretice, să traducă integral și cît mai corect posibil textul italian, intenția de a nu se abate de la acesta fiind evidentă. Exemplificăm cu un scurt fragment de la începutul volumului, cu precizarea că cea mai mare parte a lucrării cărturarului moldovean se înscrie pe această direcție:

„Per la Filosofia s’intende la scienza o la cognizione della natura, delle cagioni, delle proprietà, e degli effetti di tutti gli Esseri creati, per quanto conoscer si possono per via della ragione, discoprire coll’arte, oppure in qualunque altra maniera proporzionata alla capacità dell’uomo.” (p. 1)

„Pentru cuvîntul filosofiei să înțelegem învățătura ori cunoștința firii, a pricinilor, a apropiierilor și lucrările de toate ființele făcute, întrucît să pot cunoaște prin dreptate, ori a să descoperi cu meșteșug, ori în fieștecare alt fel a tocmată la vrednicie omului.” (6^v)

Mai mult, în manuscris sînt marcate prin paranteze și sublinierile din textul italian, Amfilohie simțînd nevoia de a păstra evidențierile din original.

2. Omisiunea unor fragmente sau precizări:

Atunci cînd detaliile din original i se par prea numeroase, prea greoaie sau nerelevante pentru publicul căruia i se adresează, Amfilohie le elimină, fără a afecta însă ideea generală a textului:

„IX. Il Vitriuolo è un fossile composto d’un Sal acido, e d’una terra sulfurea. Ve n’ha di quattro sorte. 1. Il turchino, **che trovasi nelle miniere del rame in Ungheria, e nell’Isola di Cipro.** 2. Il verde, **che trovasi in Allemagna, in Italia, e in Inghilterra.** 3. Il bianco. 4. Il rosso. Quest’ultimo, che chiamasi Colcotar naturale, o Calcite, **ci è stato portato ultimamente dall’Allemagna.**” (p. 206)

„9. Piatra vînată esti făcută din niște sare înăcrită și cu pămînt mestecat pe pucioasă, și esti de patru feluri: vînată, verdă, albă, roșie, că aceste să zic și pietri roșii.” (198^v)

3. Comprimarea textului:

Uneori, cînd ideile au legătură și întreruperea lor nu i se pare justificată, cărturarul le unește, din nou fără a afecta în vreun fel ideea din text.

„R. E” la sostanza, o materia sotto tutte le figure e forme differenti che noi veggiamo, e che da noi appellansi corpi naturali, con tutte le loro proprietà ed affezioni.

D. Qual è l’oggetto, e’l fine della Filosofia naturale?

R. Egli è di perfezionare le umane cognizioni,

„R. La supt stare ori materie supt toate chipurile osebite care noi vedem și care de noi să cheamă trupuri firești. Cu toate a lor apropiieri și faceri.

Și este de a isprăvi cunoștințele omenești, de a

d"însegnării a conoșcer la natura..." (p. 5)

| ne învăța a cunoaște fire..." (11')

4. Elaborarea

Atunci când o idee i se pare insuficient explicată în textul original, Amfilohie adaugă precizări care să o clarifice:

„...sonovi nelle viscere della Terra molte caverne, ridotti, andirivieni, condotti, e grandi addunanze di materie sulfuree, ec. che cagionano spesso de' tremuoti...” (p.200)

„...sînt înlăuntru pămîntului multe deșărțări au șanțuri și mari adunări de materie de pucioasă și alte, care **materii fiind ames-tecate unile cu altile, de multi ori aprinzîn-du-să** pricinuiesc cutremure...” (191')

5. Interpolările

Așa cum procedau de obicei traducătorii din epocă, și Amfilohie include detalii pe care le consideră utile pentru propriii cititori sau include referiri la realitățile locale, uneori în detrimentul celor vest-europene.

„...Vulcani, come al monte Etna, al Vesuvio ec.” (p. 201)

„Si ricava \il sale\ dalle Montagne in molti Paesi, come nella Russia, nella Polonia, nella **Catalogna**, nella Persia, e nell'Indie.” (p.205)

„...vulcani cumu-i muntele Etna **în Sicilia** și Vezuvio **la Napoli**.” (191')

„Să găsește și să scoate din munți în multi locuri, în **Prusie**, în Moscovie, în Polonie, în **Moldavia**, în Persie, și în Indie.” (197')

6. Greșeli de traducere

Textul lui Amfilohie prezintă și greșeli de traducere:

„...scuotendo la Terra, e facendola saltare, come quando **una mina scoppia**.” (p. 201)

„...cutremurînd pămîntul și-l fac a sălta ca pe **un lucru mic**.” (192')

Cărturarul însuși este conștient de dificultatea întreprinderii sale, solicitînd indulgență în prefața traducerii și sprijin pentru îmbunătățirea lucrării.

În ultimele decenii mai mulți cercetători s-au ocupat de terminologia științifică, analizînd și traducerile lui Amfilohie, dintre care ne vom opri la cele mai recente cercetări, din anii 2011, 2012 ale Lilianeii Soare. Aceasta a utilizat ediția publicată în Republica Moldova, consemnînd termenii de specialitate, neologisme sau calcuri, din diverse științe. Nu intenționăm să analizăm în amănunt aceste lucrări, ci doar să discutăm o chestiune de principiu în privința etimologiei multiple a neologismelor sau a modelelor multiple în cazul calcurilor. În privința etimologiilor credem că autoarea exagerează aplicînd constant principiul etimologiei multiple la un singur cărturar, preluînd toate etimoanele întîlnite în bibliografia consultată. Etimologia multiplă se justifică mai ales în lucrări de sinteză, în lexicografie sau lexicologie, în cercetări sintetice de istorie a limbii române literare, unde se centralizează informațiile legate scrierile mai multor cărturari, de traduceri din diverse limbi, la fel și în cazul modelelor multiple la calcuri. Domnia sa, de exemplu, știe că Amfilohie cunoștea limbile latină, neogreacă, italiană, rusă, slavonă. Chiar dacă am putea admite că el ar fi apelat la toate aceste limbi când ar fi introdus un neologism sau ar fi creat un calc, tot nu înțelegem de ce a citat și limba franceză, mai ales pentru cuvinte care nu aveau încă circulație în limbă. De exemplu, la lexemul *catoptrică* se face trimitere la italiană, dar și la franceză; la *idrostatichi* se indică un etimon italian și francez, pentru care ne-am gândi mai curînd la un etimon grecesc; pentru *trumba* „trombă” se dă etimon italian, dar și francez. De asemenea, unele împrumuturi au în mod clar etimologie italiană: *ciocolată*, *doge*, *fortunat*,

giacint, petrolio, avînd în vedere realitățile reflectate, dar și aspectul lor fonetic. Adesea, forma unui neologism ne poate arăta cu precizie originea sa. Liliana Soare¹² indică însă într-o enumerare la categoria neologisme latino-romanice și lexemele: *barometrio, microscopeo, termometrio*, pe care le separă de împrumuturile din italiană: *animoscopeo, areometrio*. În privința calcurilor¹³, considerăm că este riscant să se facă referire la un anumit model străin atîta timp cît nu se cunoaște originalul; de exemplu, din domeniul medical, lexemul *beșicușe* este definit prin „alveole”; pentru care se face trimitere la fr. *alvéole*, dar în originalul italian corespondentul este *vescichette* (p. 280), *strînsoare* „presiune” este explicat prin lat. *pressio*, fr. *pression*, în original, *compressione* (p. 280), pentru *cămeșă* „membrană” se face trimitere la lat., it. *membrana*, fr. *membrane*, dar în originalul italian se găsește cuvîntul *tunica* (p. 282). Pentru o corectă analiză lingvistică și textologică a scrierii cărturarului moldovean, comparația cu textul de la care a plecat acesta este indispensabilă.

De aici rezultă utilitatea cercetării noastre, care a condus la descoperirea originalului utilizat de Amfilohie. Textul tradus de Amfilohie Hotiniul este important atît din punct de vedere lingvistic (pentru formarea terminologiei științifice în limba română, pentru adaptarea neologismelor), cît și din punct de vedere cultural (circulația cărților și influența culturii occidentale în Țările Române în perioada iluministă).

Bibliografie

- Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii* (1796), redactor responsabil L.S. Dergaciova, prefața de A.I. Babii și Șt. Lupan, glosar de St. Lupan, note de A.I. Babii, Editura Știința, Chișinău, 1990.
- Berechet, Ștefan, *Însemnări de pe manuscrisile slavo-românești din Biblioteca Academiei din Kiev*, în „Neamul românesc literar”, vol. IV-V, 1912.
- Caragață, G., *Storia della letteratura d'Europa e d'America*, Milano, 1958-1959, vol 2.
- Isopescu, Claudio, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, în revista „L'Europa orientale”, fasc. IX-X, 1933.
- Martin, Benjamin, *The Philosophical Grammar*, Londra, 1735.
- ms. 1627 BAR, *Gramatica fizicii*, c. 1790.
- Popa, Ilie I., *Le modèles italien d'un ancien traité roumain d'arithmétique*, în „Archeion”, XIX (1938), fasc. 1-2.
- Soare, Liliana, *An investigation into the loan-translations in old Romanian. Case study: Gramatica fizicii*, in “Language and Literature. European Landmarks of Identity”, nr. 11/2012.
- Idem, *Remarks on physics terminology in Amphiloch of Hotin's Gramatica fizicii*, în “Language and Literature. European Landmarks of Identity”, Editura Universitatii, Pitesti, 2011.
- Ștrempele, Gabriel *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Editura Științifică, București, 1978.
- Ursu, N.A., *Contribuții la istoria literaturii românești*, Editura Cronica, Iași, 2002.
- Idem, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962.

¹² Cf. L. Soare, *Remarks on physics terminology in Amphiloch of Hotin's Gramatica fizicii*, în “Language and Literature. European Landmarks of Identity”, Editura Universitatii, Pitesti, 2011, p. 135-138.

¹³ Cf. L. Soare, *An investigation into the loan-translations in old Romanian. Case study: Gramatica fizicii*, in “Language and Literature. European Landmarks of Identity”, nr. 11/2012, p. 95-100.